

Шевченко Світлана Миколаївна
Інститут педагогіки
Академії Педагогічних Наук України, м. Київ

Дидактичні ідеї Я.Б.Резніка як основа діяльності новаторського внеску

Радикальні зміни, які зумовлені, перш за все, гуманістичними й демократичними зрушеннями у світогляді, ідеології, науці та культурі, зумовлюють необхідність вивчення та впровадження у навчально-виховний процес прогресивних ідей видатних педагогів. На використання кращого вітчизняного досвіду роботи з дітьми і молоддю, сприяння впровадженню якісно нових форм, методів і засобів навчання і виховання орієнтують положення, викладені в Державній національній програмі „Освіта („Україна ХХІ століття”)” (1994), в Законах України „Про освіту” (1996), „Про загальну середню освіту” (1999), „Про професійну-технічну освіту” (1998), в Національній доктрині розвитку освіти, Концепції 12-річної середньої загальноосвітньої школи, Концепції національного виховання. Національна доктрина розвитку освіти на найближчі роки і перспективу ставить перед собою за основу створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливості постійного духовного самовдосконалення кожної особистості, формування інтелектуального і культурного потенціалу як найвищої цінності нації.

Оцінюючи і переоцінюючи історію вітчизняної освітньо-виховної галузі ми прагнемо не лише встановити наукову істину, яка тривалий час регламентувалась ідеологією, не лише переглянути з позицій сьогодення значення ідей і теорій, що колись панували або відкидались, але й намагаємося простежити і відтворити у всій повноті розвиток української історії вітчизняної педагогіки. Нині особливо активно вивчаються періоди національних визвольних змагань, 20-ті роки минулого століття, здобутки вчених-освітян діаспори [5, с.24]. У той же час проводиться мало досліджень, присвячених

новітньому аналізу історико-педагогічного процесу радянської доби, зокрема доробку окремих вчених або діячів освіти, чия спадщина довгий час залишалася поза увагою численних дослідників.

Серед імен багатьох визначних українських педагогів, вчених, наукових діячів кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. (А.М.Астряба, А.С.Макаренка, М.П.Ніжинського та ін.), діяльність яких припала на час входження України до складу СРСР, є ім'я першого доктора педагогічних наук в Україні (1940), дослідника з проблем дидактики, виховання, школознавства, громадського діяча, педагога-практика із власним розумінням шляхів реформування шкільної освіти, керівника дослідного дитячого будинку, автора багатьох наукових праць, присвячених актуальним проблемам педагогічної теорії та практики, викладача та організатора середніх і вищих навчальних закладів України Якова Борисовича Резніка (1892-1952). Він був талановитим дослідником, вченим-теоретиком і практиком шкільного навчання, педагогом і популяризатором новаторських ідей, автором численних розвідок тогочасного передового педагогічного досвіду й майстерності вчителів.

Він був одним з перших в історії України, хто обґрунтував цілісну систему шкільного навчально-виховного процесу, зробив неоціненний внесок для української освіти давши методичні рекомендації з дидактики та окремих методик, які позитивно вплинули на розвиток навчально-виховного процесу на початку ХХ ст. Вчений визначив основні види діяльності школярів і особливості їх психічного стану, що формують їх особистість та індивідуальність, відповідно до чого розробив методи навчання в загальноосвітній школі і цим здійснив найбільший вплив на теорію і практику навчально-виховного процесу.

Намагаючись розвивати навчання і виховання, Я.Б.Резнік поклав в основу своїх педагогічних пошуків фундаментальні принципи експериментальних наук, а дошкільні заклади оцінював як лабораторію для вивчення психічного життя дитини. На його переконання, педагог у дошкільному та шкільному закладах – це педагог-експериментатор, який має ретельно розпланувати

навчально-виховну роботу, дидактичний матеріал, а також максимально точно оцінювати ним отримані результати.

Основною ж діяльністю Я.Б.Резніка у навчально-виховному процесі було вивчення особливостей психічного стану дітей різних вікових категорій, яке здійснюється в педагогіці за допомогою психології, яка виступає у діалектичному взаємозв'язку у процесі розв'язання будь-якої навчально-виховної проблеми за певними етапами зростаючої складності. Тому спеціальні дослідження, експерименти, вивчення досвіду зарубіжних педагогічних освітніх систем, кращих надбань національної педагогіки – творчої спадщини відомих педагогів-новаторів, підручників, навчальних посібників, науково-методичної літератури, статей допомогли вченому у створенні підручників нового покоління. Основні з них такі: „Математический задачник IV року навчання в трудшколі” (1928), “Лекція і бесіда як методи викладання в школі” (1938), “Методика закріплення навчального матеріалу” (1940), “Методика викладання в радянській школі” (1941).

Його науково-педагогічна діяльність була тісно пов'язана з історичними етапами становлення і розвитку радянської освітньої галузі. Можна стверджувати, що його біографія – один із щасливих відбитків тієї епохи. Народившись в м. Чорнобилі, Я.Б.Резнік отримав першу науку - освітянську в сім'ї педагогів. Другу - теоретичну підготовку на Чорнобильських педагогічних курсах (1905-1909), згодом ґрунтовну в Київському університеті св. Володимира (1915-1918). Був організатором єврейської школи у м. Чорнобилі і там же працював вчителем єврейської мови „ідіш”¹ (1910), викладачем єврейського вищого навчального закладу ім.Гройстера у Києві (1917-1919), вчителем та завідуючим дослідним дитячим будинком у Києві (1919-1927), викладачем педагогічного технікуму на Подолі у Києві (1921-1928).

Значною віхою у житті діяча було те, що Я.Б.Резнік все своє життя присвятив педагогічній науці (працював викладачем педагогіки та заступником директора у Національному Єврейському Одеському інституті (1928-1930), у

¹ „ідіш” – єврейсько-німецький діалект, розмовна мова євреїв початку XII-XIV ст.

Київському університеті ім.Т.Г.Шевченка (1930-1941), у педагогічному інституті ім.О.М.Горького (1930-1941, 1944-1948), у Кустанайському Державному учительському інституті ім. Амангельди Іманової Казахської республіки (1941-1944), у Старобільському учительському інституті (1949-1952)). У творчій біографії Я.Б.Резніка (понад 20 років) є плідна робота в Науково-дослідному інституті педагогіки України (1930-1948), де він був науковим співробітником (1930-1935), завідуючим відділом дидактики (1935-1938), старшим науковим співробітником (1938-1944), завідуючим кафедрою педагогіки (1944-1948). Його педагогічні ідеї, основні теоретичні положення були перевірені на практиці педагогами багатьох загальноосвітніх закладів і високо оцінені сучасниками.

Упродовж всього життя він активно працював над розвитком освіти, навчання і виховання, займався розробкою ідей з проблем в галузі дидактики, над впровадженням їх в освітній процес як основних виховних положень. Вирішував проблеми організації освіти та науки України. Був учасником у різних науково-методичних комісіях, зокрема з підготовки й удосконалення шкільних програм. Його наукова спадщина налічує понад 200 праць, присвячених різноманітним, але завжди актуальним питанням шкільної освіти, написані ним у 20-х роках для вітчизняної школи, що перебувала у активному творчому пошуку, і методичні посібники 30-40-х років для вчителів та студентів, багато статей у фахових виданнях. На наш погляд, навряд чи Яків Борисович став би визначним авторитетом у своїй галузі, якби його науковим здобуткам не передувало активне плідне вчителювання, яке вчений розпочав ще у 1911 р., відразу по закінченні чорнобильських педагогічних курсів.

Розглянувши історію розвитку методів і форм навчання, дидактичні погляди російських педагогів-демократів та радянських педагогів, Я.Б.Резнік визначив проблеми тогочасної вітчизняної дидактики, дослідив зміст навчального матеріалу, зокрема пізнавальну самостійність, творчу активність та ініціативу учнів, встановив міжпредметні і внутрішньо-предметні зв'язки, удосконалення та визначення основних форм навчального процесу, а також

обґрунтував зв'язок дидактики з педагогічною психологією, фізіологією вищої нервової діяльності, шкільною гігієною, теорією виховання, соціологією та методиками викладання конкретних навчальних предметів.

Використовуючи інтенсивні методи та орієнтуючись на розвиток пізнавально-творчих здібностей, Я.Б.Резнік постійно працював над зміною та удосконаленням шкільної освіти, проводив методичні пошуки й часто виступав як популяризатор наукових досліджень. Його праці в галузі початкової та вищої освіти охоплювали широкий спектр проблем: визначення змісту початкової і вищої освіти; роль викладання дисциплін в школі; експериментальне дослідження й теоретичне обґрунтування дисциплін; створення підручників з математики, методичних праць; науково-методична розробка розділів до навчальних посібників, які мали чотири важливі моменти в процесі засвоєння дітьми початкових знань та навичок: “психологічні готування; сприймання знання та навичок; фіксування набутого; прикладання на практиці” [1, с.73].

Відповідно до цього, психологічна підготовка дітей полягала в тому, що вони починали усвідомлювати потребу й намагалися набути ту чи іншу навичку або знання в зв'язку з якоюсь зрозумілою та важливою їм життєвою справою. За словами Я.Б.Резніка, педагог може добирати матеріал для вправ та тренування з різних галузей, але методично додержаний і життєвий. Метод роботи мав такий об'єднаний зв'язок системи навчання, у якій навчальний матеріал поєднувався темами-комплексами на протязі багатьох років у школах.

На основі практичних спостережень за віковими періодами Я.Б. Резнік довів, що різні типи завдань для дитини краще запам'ятовуються і правильно виконуються у певному віці. Була створена така система навчання, коли учні набували знань та вмій у процесі планування й виконання певних складних завдань-проектів. Суть їх полягала в тому, що школа навчання була перетворена в школу життя, де знання набувалися завдяки праці учнів. Навчальні предмети повністю відкидалися, систематичне засвоєння знань на уроці під керівництвом учителя підмінювалося роботою з виконання проектів. Наприклад, за методикою Я.Б.Резніка, за умов комплексної системи,

створювалося спеціально підготовлене культурне розвиваюче середовище, в якому маленький індивід знаходив все необхідне для свого розвитку: “вбирав” правильну мову, одержував багаті сенсорні враження, освоював способи поводження з різними предметами. Це середовище дитина сприймала і свідомо, і не усвідомлено, вільно виявляла себе в різних видах діяльності, в тому числі й у предметах вузького комплексу. Дидактичний матеріал дозволяв дитині розвивати глядацько-розпізнавальне сприйняття розмірів, форм, кольорів (математики), розпізнавати звуки (мова). Вчений спирався на багатство різноманітних методів, вироблених і перевічених ним на практиці.

На думку Я.Резніка, “навчальний метод визначається навчальним матеріалом, а характер навчального матеріалу, його логічна структура, форми його сприймання і засвоєння, об’єктивні труднощі, закладені в ньому, - все це визначає великою мірою методи і форми викладання і дидактичної проробки матеріалу...” [1, с.3]. Методи викладання переважно визначалися специфікою навчального матеріалу, а вікові особливості учнів лежать в його основі. До того ж, на добір і побудову навчальних методів впливають ті конкретні умови, в яких навчальний процес проходить. Застосування того або іншого методу, тих або інших способів навчання, залежить насамперед від ступеня підготовки учнів. Тому треба мати на увазі і зовнішні умови роботи, а також час для вивчення певного матеріалу, навчальне приладдя, устаткування лабораторій і кабінетів тощо. Виходячи з цього принципу, Я.Б.Резнік створював методичні посібники, а за мету ставив зробити доступнішим викладання загальноосвітніх предметів для дітей.

Насамперед, Я.Б. Резнік виходив з того, що “...система взаємопов’язаних прийомів педагогічної діяльності вчителя та навчально-пізнавальної діяльності школярів спрямовується на досягнення певних дидактичних, виховних і розвивальних цілей” [1, 4]. Адже інтелект дитини розвивається в процесі її діяльності і тому педагогічний процес повинен бути заснований на дії та роботі мислення, а вся система освіти на діяльності дітей під керівництвом педагога. Оскільки “від вибору відповідних методів викладання та техніки їх

застосування “залежить якість знань учнів і загальноосвітній ефект навчального процесу” [1, 5]. Наприклад, педагог повинен систематично й послідовно подавати ту дисципліну, яку він викладає, привчаючи дітей всіма засобами до роботи: над підручником і книгою; різного роду самостійними письмовими роботами (в кабінеті, лабораторії, навчальній майстерні) і поряд з цими основними методами широко застосовувати різного роду демонстрування (спроб і приладів); екскурсій (на завод, в музей, в поле, в ліс і т. д.). Водночас педагог під час застосування різних методів, повинен всіма засобами допомагати дітям у навчальних заняттях.

Ідеї його зводилися до такої системи, в основу якої буде покладено вивчення трудової діяльності дітей. Це і вузький та широкий комплекс навчання за таким планом: “*бесіда з дітьми про роботу; знайомство із роботою; ознайомлення із засобами роботи*” [1, 36]. Згідно цього школярі опрацьовують різні методи роботи. Вивчення вузького – охоплювало знання близьких наук: з математики, технології, історії культури та суспільних наук. Його детальніше висвітлював вчений для ознайомлення з різними проблемними питаннями, які диктувалися “соціально-економічними і психолого-педагогічними вимогами шкільного навчання” [1, 37]. Варто зазначити, що це була група знань з різноманітних ділянок однієї або кількох наук, - яку діти сприймали як щось суцільне, в процесі роботи.

Шукаючи позитивні риси у їх застосуванні, Я.Б. Резнік виділяв в них дві сторони: зовнішню і внутрішню. До зовнішньої він відніс різні форми виявлення методів у діяльності учня - демонстрування досліду й організація на цій основі бесіди, робота учнів з підручником, виконання вправ, практичних завдань тощо. До внутрішньої, яка не підлягає зовнішньому спостереженню і визначається характером навчально-пізнавальної діяльності та мислення учнів, вчений відніс цілісний аспект методів навчання, що називається психологічним. Останнім часом він привертав значну увагу психологів (С.Л. Рубінштейн, А.Я. Пономарьов та ін.) і дидактів (М.І. Махмутов, Ю.К. Бабанський та ін.).

Зазначені психологи відзначали, що кожний із етапів навчально-виховного процесу є психологічно завершеною мислительною задачею тобто висока майстерність і мистецтво педагога ґрунтується, як правило, на практичних методах навчання. Виходячи з цього принципу, Я.Б. Резнік створював методичні посібники, а за мету ставив зробити їх доступнішими для викладання загальноосвітніх предметів шкільного навчання.

Досліджуючи методи навчання як багатоякісне педагогічне явище, Я.Б. Резнік виділив ту сторону навчання, де застосовують ряд дидактичних правил, що збагачують теорію і практику в загальноосвітній школі, а саме: використання аналізу і синтезу, індукції і дедукції в навчанні. Вона дає можливість педагогам підбирати такі слова, які відрізняються виразністю, жвавістю, пластичністю і стимулюють роботу творчої уваги дітей. Лише така форма повторення як зіставлення, протиставлення, порівняння і контрастування старого з новим сприяла кращому розумінню і кращому запам'ятовуванню пройденого і нового матеріалу, що була і є необхідністю у практичному значенні навчально-виховного процесу.
.....

Варто зазначити, підхід вченого до навчання ґрунтувався на “*систематичності і послідовності*, що мало на увазі систематизацію теоретичного матеріалу за циклами і послідовністю відповідно до вікових особливостей учнів; *активності і свідомості* учнів, які повинні активно включатись у процес вивчення теми й спільно з учителем „відкривати” нові поняття, терміни тощо. У результаті - забезпечувати свідоме засвоєння матеріалу, зокрема *наочності* – використання експериментально підтверджених малюнків, схем, таблиць” [3, с.375]. Тому послідовність забезпечувала успіх у навчанні, а наочність була необхідністю у практичному значенні навчально-виховного процесу.
.....
Саме за такими проблемними методами пояснював він наведений у підручнику навчальний матеріал власними прикладами.

Висвітлення дидактичних ідей Якова Борисовича і його наукового внеску, збагачує нас знаннями історико-суспільної атмосфери радянської епохи, її специфічних ідей, якими у своїй діяльності керувалася переважна більшість

тогочасних вчених. Таким чином, метою відтворення творчої біографії і послідовного систематизованого аналізу педагогічної спадщини окремого діяча є одержання фактичних відомостей для матеріалізації історії думки й духу певного історичного часу, що у свою чергу “дає матеріал для реконструкції, зіставлення й висновків історико-педагогічного характеру” [4, с.37]. Аналізуючи сукупну систему особистісних, соціальних та внутрішньо-наукових детермінант, що визначали ідейні і фахові пріоритети обраної персоналії, одержуємо відрефлексовану в її постаті історію епохи.

Отже, вивчення педагогічного доробку Я.Б.Резніка дозволяє обґрунтувати можливі шляхи його творчого використання в сучасній теорії та практиці навчання й виховання учнів, а виявлені ідеї педагога стосовно методів навчання та виховання підростаючих поколінь сприятимуть поглибленому вивченню історії національної освіти та науки, зокрема, в дослідженнях з історії педагогічної науки України, у ході розробки спецкурсів і спецсемінарів з педагогічних дисциплін у системі вищої педагогічної освіти та післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Я.Б.Резнік помер 16 червня 1952 р. Творча спадщина Якова Борисовича Резніка – об’ємна і різнопланова й займає всебічне вивчення теорії і практики навчального процесу та аналізу шкільної виховної системи. Вчений багато зробив для поглиблення і поширення педагогічних знань не тільки серед учителів, вихователів, студентів, а і серед широкого кола читачів-батьків. До найголовніших напрямів його теоретичних розробок належали дослідження проблем виховання, питання навчання в середній школі, організації трудового навчання учнів, висвітлення та аналіз передового педагогічного досвіду вчителів України, історико-педагогічні розвідки.

Центральне місце у науковій спадщині Я.Б.Резніка займає творчий доробок вченого який є яскравим свідченням розвитку педагогіки вітчизняної доби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Резнік Я.Б. Методи викладання в радянській школі: Метод. посібник. – К.: Вища школа, 1941. – 361 с.
2. Резнік Я.Б. Педагогіка: Навчальний посібник: Діти шкільного віку; Радянські школярі; Психологічні основи навчання; Організація навчальної роботи в школі / За ред. С.Х.Чавдарова. – К.: Рад. школа, 1940. – 592 с.
3. Резник Я.Б. Теория и практика учебного процесса: Дис. ... д-ра пед наук: В 5кн. – К., 1939. – 954 с. Т 1. Основные принципы построения учебного процесса в советской школе. Т 2. Психологические основы учебного процесса. Т 3. Организация учебной работы в советской школе. Т 4. Методы преподавания. Т 5. Учет знаний.
4. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні // Шлях освіти. – 1999.- № 1. – С.37-41.
5. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: Нариси (кінець XIX – поч. XX ст.) / За ред. М.Д. Ярмаченка. – К.: Рад. школа, 1991. – 384 с.

РЕЗЮМЕ

У пропонованій статті розглядаються дидактичні ідеї Я.Б. Резніка, на основі яких автор сформулював основні методичні, психолого-педагогічні підходи до навчання та виховання.

РЕЗЮМЕ

У предложенной статье рассматриваются дидактические идеи Я.Б. Резника, на основании которых автор сформулировал основные методические, психолого-педагогические подходы к обучению и воспитанию.

SUMMARY

At offered to clause J.B.Reznika's didactic ideas on the basis of which the author has formulated the cores methodical, psychology-pedagogical approaches to training and education are considered.

ШЕВЧЕНКО Світлана Миколаївна – молодший науковий співробітник лабораторії історії педагогіки Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України (м. Київ), дослідник історії педагогіки.

ШЕВЧЕНКО Светлана Николаевна – младший научный сотрудник лаборатории истории педагогики Института педагогики Академии педагогических наук Украины (г. Киев), исследователь истории педагогики.

SHEVCHENKO Svetlana Nikolaevna – the younger scientific employee of laboratory of history of pedagogics, to institute pedagogics of Academy of pedagogical sciences of Ukraine (Kiev), the researcher of history of pedagogics.